

Юрій Іванович Чалий,

доцент кафедри цивільного права та процесу факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ,

кандидат юридичних наук, доцент;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3641-0760>

СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК КРИТЕРІЙ ІСТИННОСТІ РЕЗУЛЬТАТІВ ЦИВІЛІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1. Право – це «жива» матерія, котра не тільки пізнається дослідниками, але й піддається зміні. Основне завдання дослідника-цивіліста, як і представника іншої науки про право, полягає у виявленні проблем правового регулювання та покращенні функціонування права. При цьому конструювання змін у праві не може здійснюватися довільно, воно має спиратись на перевірені часом методи. Застосування спеціальних методів правових досліджень (формально-догматичного, герменевтичного, порівняльного та ін.) не дозволяє обґрунтувати нове правове знання. Такі методи здебільшого пояснюють яким право є, але не можуть підтверджувати достовірність дослідницьких висновків про те, яким право має бути.

2. Справедливість є внутрішньою властивістю права. Приписи законів, умови договорів (інших правочинів), рішення судів тощо можуть вважатись правовими тільки за умови їх відповідності уявленням про справедливість. Справедливість же, за нашим переконанням, має виступати універсальним критерієм істинності наукових суджень, які торкаються критичного осмислення тих чи інших елементів приватноправового механізму впровадження суспільних відносин.

На жаль, у сучасних цивілістичних дослідженнях автори вкрай рідко використовують аргументацію, що підтверджувала б правову достовірність їх наукових висновків чи позицій. Здебільшого застосовуються формально-логічні прийоми, котрі поряд зі згаданими вище спеціальними методами, принципово не можуть визначати правову підставність нового знання.

3. Властивості категорії «справедливість» важко піддаються формалізації. Попри те, що справедливість згадана в ЦК України серед інших принципів цивільного права, легального визначення справедливості чи однойменного принципу не знайти. Єдиним офіційним джерелом, де справедливість розглядається змістовно, є рішення Конституційного Суду України № 15-рп/2004 від 22.11.2004 у справі за № 1-33/2004. Хоча вказане рішення торкається проблем застосування кримінально-правових норм, справедливість у ньому розглядається як загально-правова категорія. У п. 4.1 рішення зазначається, що справедливість – це властивість права, виражена в рівному юридичному масштабі поведінки та у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню. Отже, основними ознаками справедливості за редакцією цитованого пункту є **рівний правовий масштаб поведінки та пропорційність мір відповідальності правопорушенню**. Ключовим словом для визначення справедливості є **«рівність»**. Відзначимо, що таке розуміння справедливості у своїй основі збігається з баченням цієї категорії філософією права.

4. Цивільне (приватне) право пронизане ідеєю рівності (справедливості). І це проявляється не тільки в тому, що до певних схожих за змістом життєвих ситуацій право має

підходити з рівною мірою чи застосовувати рівний масштаб юридичної кваліфікації. Слід вбачати й інші випадки прояву рівності (справедливості).

Прямо чи опосередковано рівність виражена у різноманітних інститутах цивільного права. Рівність суб'єктів приватноправових відносин відкриває екскурс в інші інститути. Що, як не ідея рівності змушує нас визнавати та поважати факт закріпленості (приналежності) за іншими суб'єктами немайнових та майнових благ? Визнання рівності учасників приватноправових відносин дозволяє їм скористатися диспозитивністю у визначенні варіантів своєї правової поведінки. На постулат рівності спираються правила про чинність правочинів, де вимагається, зокрема, участь рівних за обсягом дієздатності осіб, вільне волевиявлення таких учасників та ін. Договір як основний юридичний факт, що породжує цивільно-правові відносини, ілюструє рівність тим, що для його укладення вимагається урівноважити економічні чи інші амбіції сторін, без чого договір просто не відбудеться. Окрім того, договірний обмін майном здійснюється, як правило, на еквівалентній основі.

Рівний відносно рівного має поводитися з повагою, не допускаючи зловживання правом, та належно виконувати обов'язки. Добросовісна поведінка учасників правовідносин, як елемент рівності, впливає не тільки на стабільність майнового обігу, але й дозволяє встановити непорушність функціонування норм приватного права в цілому.

Визначеність законів (їх ясність) також є результатом прояву «рівного правового масштабу». Закони набувають своєї дійсної правової легітимності (є справедливими) тоді, коли суб'єкти правовідносин можуть розраховувати на передбачуваний результат своєї поведінки. Власне, вказана ознака стосується й умов договору, які також мають бути складені зі зрозумілим для сторін змістом.

На ґрунті справедливості стоять принципи цивільно-правової відповідальності. Обсяг відшкодування залежить від заподіяної шкоди (відшкодування рівне втратам потерпілої особи). Несправедливим буде притягнення особи до відповідальності, коли вона заподіяла шкідливий результат у ситуації, яка об'єктивно не дозволяла їй уникнути заподіяння шкоди, тобто за відсутності вини такої особи.

Подібний ілюстративний матеріал можна було б продовжити, але наведеного достатньо аби переконатися, що справедливість дійсно є внутрішньою властивістю приватного (цивільного) права.

5. Згідно зі вказаною внутрішньою властивістю приватного (цивільного) права мають вибудовуватись дослідниками їх пропозиції щодо покращення механізму впорядкування суспільних відносин. Відрадно, що у цивілістичних дослідженнях з цього приводу зустрічаються позитивні приклади. Так, в одній із публікацій автор (А. Г. Карапетов) обґрунтовує застосування методу тлумачення договору *contra proferentem* (проти того, хто запропонував) саме за допомогою категорії «справедливість». Відзначається, що у тих випадках, коли певна умова договору не може бути з'ясована, спираючись на її буквальный зміст, та неможливо встановити дійсні наміри сторін, то проблема має вирішуватись шляхом винесення судом справедливого рішення. Справедливим, вважає автор, буде те тлумачення судом умови, яке менш вигідне для сторони, котра запропонувала неясну умову. Невигідні наслідки має нести саме ця сторона, адже вона або навмисно склала подібну умову на свою користь, або створила неясність умови через свою недбалість. У першому випадку несправедливим було б отримання вигоди такою стороною, оскільки її поведінка є недобросовісною (виходячи із принципу: ніхто не може отримувати вигоду зі свого проступку). У другому – настання неvigідних наслідків також буде справедливо покласти на того, хто запропонував неясну умову, оскільки він діяв недбало.

Додамо до наведеної А. Г. Карапетовим аргументації те, що отримання вигоди розробником неясної умови створює ситуацію нерівності: очікування контрагента, якому запропонована до акцептування неясна умова, за подальшою динамікою даного договору не виправдовуються, адже він розраховував на позитивні для себе наслідки. Це і є нерівність. Суперечливість принципу правової рівності, визначають подібні умови договорів (розроблені за вищенаведеними обставинами) як несправедливі.

6. На завершення зазначимо, що справедливість є найбільш універсальним прийомом встановлення правової істинності суджень, ким би вони не висловлювалися: законодавцем, судом, учасником правовідносин (в умовах договорів чи інших правочинів), дослідником проблем права тощо. Юридичній науці ця категорія відома з давніх давен, але її ресурс ще не використовується на повну потужність.

Одержано 13.04.2017

УДК 347.1

Олександр Романович Шишка,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін факультету № 4

Харківського національного університету внутрішніх справ,

кандидат юридичних наук, доцент;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1396-0508>

КЛАСИФІКАЦІЯ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ ЗА ВОЛЬОВИМ КРИТЕРІЄМ: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Статтю 1 ЦК України передбачено, що цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Відповідно, критерієм визначення цивільних відносин є наявність у момент їх заснування таких ознак: юридична рівність, вільне волевиявлення, майнова самостійність їх учасників. Причому ці ознаки вказують не лише на умови виникнення цивільних відносин, специфічний юридичний склад у момент їх заснування, але й на те, що відсутність хоча б одного елемента робить неможливим називати певні відносини цивільними, а отже, піддавати впливу системи джерел цивільного права.

Положення такої норми дає підстави стверджувати, що в ЦК України або закладено різноконцептуальні підходи до класифікації юридичних фактів, або сфера цивільного права має розумітися дещо вужче, ніж догматичні та доктринальні підходи до його сприйняття.

На підтвердження цьому слід навести наступне твердження. Зокрема, слід звернути увагу на словосполучення «вільне волевиявлення». Тут передбачається, що для того, щоб певний учасник набув якостей суб'єкта цивільних правовідносин, він має на власний розсуд вчинити дію, за умов, що він цього бажає і прагне досягти певної мети, а інші не втручаються у його поведінку, не спрямовують її на досягнення власних цілей. Тобто, вільне волевиявлення учасника цивільних відносин відбувається тоді, коли зовнішня поведінка особи (правомірна чи неправомірна) підкорюється свідомості, визначається та втілюється нею (для фізичних осіб) або відповідає волесформованим діям його органів (для юридичних осіб і суб'єктів публічного права (у значенні ч. 2 ст. 2 ЦК України)).